

Małgorzata Król

Demograficzne uwarunkowania wydłużania aktywności zawodowej

Streszczenie

W artykule poruszono problematykę wydłużania aktywności zawodowej w kontekście aktualnej i prognozowanej sytuacji demograficznej. Celem opracowania była identyfikacja demograficznych przesłanek wydłużania aktywności zawodowej. Artykuł przygotowano, opierając się na źródłach wtórnych – dokonano analizy literatury przedmiotu oraz analizy danych statystycznych. Przyjęto, że do grupy demograficznych determinant wydłużania aktywności zawodowej można zaliczyć: niski poziom urodzeń i przyrostu naturalnego, liczebne zmniejszanie się populacji, wydłużanie się przeciętnego trwania życia, starzenie się społeczeństwa oraz zmiany struktury ludności według wieku. Na podstawie danych statystycznych wskazano ich aktualne i przyszłe zmiany. Dokonano także analizy porównawczej ustawowego wieku przechodzenia na emeryturę, efektywnego wieku przechodzenia na emeryturę oraz okresu pracy zawodowej w krajach Unii Europejskiej.

Słowa kluczowe: pierwsze przejście demograficzne, drugie przejście demograficzne, starzejące się społeczeństwo, zasoby pracy, wiek emerytalny.

Klasyfikacja JEL: J14.

1. Wprowadzenie

Problematyka starzejącego się społeczeństwa i starzejących się zasobów pracy stała się w ostatnich latach przedmiotem badań i publikacji zarówno na świecie (np. [Work and Ageing... 1994, Handbook of Ageing... 2001, The Cambridge Handbook... 2005, Ageism... 2013, Older Workers... 2013]), jak i w Polsce (np. [Konse-

kwencje ekonomiczne... 2008, Polska... 2008, Współczesne problemy... 2011, Jurek 2012]). Wiele uwagi poświęca się w nich zmianom struktury ludności według wieku, w tym zmianom wieku zdolności do pracy. Z jednej strony, coraz mniej liczny strumień młodych osób wchodzących w wiek produkcyjny, z drugiej – coraz liczniejsza populacja osób w starszych grupach wieku produkcyjnego (tj. produkcyjnego niemobilnego) i w wieku poprodukcyjnym sprawiają, że struktura zasobów pracy zaczyna przypominać odwróconą piramidę. Ze względu na kurczenie się i starzenie zasobów pracy wskazuje się na potrzebę większego uczestnictwa osób starszych w rynku pracy, co wiąże się z poziomem aktywności zawodowej osób starszych oraz momentem opuszczania przez nich rynku pracy. Szczególnie to drugie zagadnienie budzi w Polsce wiele dyskusji, emocji i kontrowersji, jest również przedmiotem badań naukowych (np. [To idzie starość... 2008, Podnoszenie wieku emerytalnego... 2011]).

Z tego względu zagadnienia związane z wydłużaniem aktywności zawodowej, co – jak się podkreśla – ma swoje uzasadnienie w procesach demograficznych [Zielona księga... 2010, s. 9], stanowią przedmiot rozważań w niniejszym artykule. Celem artykułu jest identyfikacja demograficznych przesłanek wydłużania aktywności zawodowej. Sformułowano hipotezę, że do grupy demograficznych determinant wydłużania aktywności zawodowej można zaliczyć: niski poziom urodzeń i przyrostu naturalnego, liczebne zmniejszanie się populacji, wydłużanie się przeciętnego trwania życia, starzenie się społeczeństwa oraz zmiany struktury ludności według wieku. Artykuł został przygotowany na podstawie źródeł wtórnych – dokonano analizy literatury przedmiotu oraz analizy danych statystycznych GUS i Eurostatu.

2. Demograficzne tło rozważań

Bieżąca sytuacja demograficzna Polski i innych krajów europejskich ukształtowała się pod wpływem zjawisk, które znajdują wyjaśnienie w teoriach pierwszego i drugiego przejścia demograficznego¹. Oba przejścia demograficzne spowodowane były modernizacją społeczeństw. Pierwsze przejście demograficzne, jak wskazuje P. McDonald [2001, s. 1], związane jest z odejściem od równowagi demograficznej typu archaicznego, z typową dla niej wysoką śmiertelnością i rozrodczością, w ramach której odtwarzana jest ludność „młoda”, w kierunku równowagi

¹ Terminy „drugie przejście demograficzne” oraz „teoria drugiego przejścia demograficznego” są dość często używane. Zdaniem M. Okólskiego i A. Fihel oba określenia nie są jednak odpowiednie, ponieważ zjawisk nimi nazywanych nie cechuje typowa dla przejścia zmiana jednego typu reprodukcji na drugi oraz nie ma pewności, że mają one uniwersalny charakter [Okólski i Fihel 2012, s. 134–135].

typu nowoczesnego, charakteryzującej się niską śmiertelnością i rozrodczością, w której odtwarzana jest ludność „stara”.

Pierwsze przejście demograficzne dokonało się w większości społeczeństw europejskich między 1870 r. a 1930 r. W jego rezultacie wszystkie zjawiska demograficzne uległy istotnym przemianom, m.in. kilkakrotnie zwiększyła się liczba ludności oraz zmieniła się struktura ludności według wieku – obniżył się znacznie udział dzieci w populacji, natomiast wzrósł udział ludzi najstarszych.

Teoria pierwszego przejścia demograficznego zakłada, że po jego zakończeniu następuje stabilizacja reprodukcji ludności i równowaga między urodzeniami a zgonami, a w konsekwencji stabilizacja liczby ludności. W praktyce, co było szczególnie widoczne w Europie Zachodniej i Północnej w latach 60. XX w., taka stabilizacja nie nastąpiła. Zaobserwowano natomiast bardzo duży spadek płodności, znacznie poniżej poziomu prostej zastępowalności pokoleń. Rozpoczął się wówczas, jak stwierdza D.J. van de Kaa [2002, s. 1], nowy etap rozwoju demograficznego społeczeństw, zwany przez niego drugim przejściem demograficznym. Uważa on, że drugie przejście jest kontynuacją pierwszego, a jego charakterystyczną cechą jest kontrola płodności. W rezultacie prowadzi to do nowej nierównowagi demograficznej ukształtowanej na skutek obniżenia się płodności poniżej poziomu prostej zastępowalności pokoleń. Z dzisiejszej perspektywy wiadomo, że obniżenie poziomu płodności w Europie jest zjawiskiem dość powszechnym i względnie trwałym. Procesy demograficzne zachodzące w ramach drugiego przejścia powodują dalsze przekształcenia struktury ludności według wieku, dynamizują proces starzenia się społeczeństwa, a także – co jest charakterystyczne tylko dla drugiego przejścia – przyczyniają się do zmniejszenia liczebności populacji.

Powstała pod wpływem wspomnianych powyżej procesów sytuacja ludnościowa kształtuje określone demograficzne warunki funkcjonowania gospodarki, rynku pracy, organizacji oraz gospodarstw domowych. W konsekwencji stanowi ona istotną determinantę aktywności zawodowej ludności w starszych grupach wiekowych, szczególnie związaną z problematyką jej skracania bądź wydłużania w skali całego życia zawodowego. Biorąc pod uwagę aktualną sytuację demograficzną, do grupy determinant wpływających na kształtowanie całozyciowego okresu pracy zawodowej należy zaliczyć przede wszystkim: niski poziom urodzeń i przyrostu naturalnego, liczebne zmniejszanie się populacji, wydłużanie się przeciętnego trwania życia, starzenie się społeczeństwa oraz zmiany struktury ludności według wieku.

W Polsce od ponad ćwierć wieku liczba i natężenie urodzeń utrzymują się na bardzo niskim poziomie (obecnie odpowiednio 369,3 tys. i 9,6‰). Od 1989 r. mówi się o depresji urodzeniowej, a od 2003 r., w którym odnotowano najniższy od czasów II wojny światowej poziom urodzeń (tylko 351 tys.), o głębokiej depresji urodzeniowej [*Ludność...* 2016, s. 128]. Tak niski poziom urodzeń sprawia, że

w Polsce od ponad 25 lat nie występuje prosta zastępowalność pokoleń. Przyrost naturalny również jest bardzo niski. Od początku XXI w. oscyluje on wokół zera (na 1000 ludności). Jak wynika z prognoz, te negatywne tendencje będą się prawdopodobnie pogłębiać (tabela 1). Malejąca liczba urodzeń przekłada się na coraz mniejszą liczbę dzieci i osób młodych (zarówno w ujęciu bezwzględnym, jak i względnym w odniesieniu do całej populacji – tabela 2), co prowadzi do zmiany struktury wiekowej populacji i demograficznego starzenia się społeczeństwa, a także wpływa na spadek ogólnej liczby ludności (tabela 1).

Tabela 1. Liczba ludności, przyrost naturalny, mediana wieku oraz przeciętne trwanie życia w Polsce w latach 2000 i 2015 oraz prognoza na lata 2030 i 2050

Wyszczególnienie		2000	2015	2030	2050
Liczba ludności (w mln)		38,3	38,4	37,2	34,0
Urodzenia (na 1000 ludności)		11,3	9,6	7,7	7,5
Przyrost naturalny (na 1000 ludności)		0,3	-0,7	-3,3	-6,3
Mediana wieku	M	33,4	38,2	46,21 ^a	49,6
	K	37,4	41,6	49,91 ^a	54,3
Przeciętne trwanie życia	M	69,7	73,6	77,3	82,1
	K	78,0	81,6	84,0	87,5

Oznaczenia: K – kobiety, M – mężczyźni.

^a Prognoza na 2035 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie [Ludność... 2016, s. 166–167; Prognoza ludności... 2014, s. 162, 168, 338, 343, 344 i 346; Rocznik demograficzny... 2015, s. 60].

W raporcie ONZ [World Population... 2007, s. XXVI] stwierdzono, że starzenie się społeczeństw jest procesem intensywnym, trwałym i bezprecedensowym w historii ludzkości. S. Golinowska [2008, s. 32] uważa natomiast, że jest to zjawisko w skali świata nieuniknione. Należy jednak zauważyć, że nie występuje ono we wszystkich państwach, w szczególności nie dotyczy niektórych krajów w Afryce oraz Azji. Społeczeństwa starzeją się coraz szybciej – skalę i tempo postępowania procesu demograficznego starzenia się oddają używane w jego kontekście w literaturze zagranicznej terminy *age-quake* i *silver tsunami* [Ageism... 2013, s. xi]. Jest ono również udziałem społeczeństwa w Polsce. Obecnie pod względem demograficznego starzenia się społeczeństwo polskie nie wyróżnia się szczególnie na tle innych krajów Unii Europejskiej. W kolejnych latach proces ten ulegnie jednak intensyfikacji i prawdopodobnie ok. 2050 r. Polska będzie jednym z krajów Europy, w których proces starzenia populacji będzie najbardziej zaawansowany, a społeczeństwo polskie – jednym z najstarszych demograficznie społeczeństw w Europie [Prognoza ludności... 2014, s. 165]. Na proces starzenia się społeczeń-

stwa, oprócz wspomnianego obniżenia poziomu urodzeń, wpływa także spadek umieralności we wszystkich grupach wiekowych i związane z nim wydłużanie się przeciętnego trwania życia. W Polsce przeciętne trwanie życia zaczęło dynamicznie wzrastać od 1992 r. W latach 1991–2015 wydłużyło się ono o 7,7 roku w przypadku mężczyzn i o 6,5 roku w przypadku kobiet. Zgodnie z prognozą do 2050 r. należy oczekiwać dalszego wydłużania się przeciętnego trwania życia odpowiednio o 8,5 i 5,9 roku (tabela 1). Zjawisko to jest powszechnie obserwowane w krajach wysoko rozwiniętych, w których w drugiej połowie XX w. przeciętne trwanie życia wydłużyło się średnio o dwa lata na dekadę [Jurek 2012, s. 103], a prognozy przewidują jego dalszy wzrost w krajach Unii Europejskiej do 2060 r. o kolejne 7 lat [Zielona księga... 2010, s. 4]. Wyrazem starzenia się społeczeństwa jest m.in. coraz wyższa mediana wieku. W Polsce w latach 1950–2015 wiek środkowy mężczyzn wzrósł o 13,8 roku, a kobiet – o 14,5 roku. Prognoza przewiduje dalszy jego wzrost w latach 2015–2050, odpowiednio o 11,4 roku i 12,7 roku. Oznacza to, że w okresie 100 lat wartość mediany wieku dla obu płci w Polsce wzrośnie dwukrotnie. Mediana wieku kształtująca się obecnie na poziomie 38,2 roku (mężczyźni) i 41,6 roku (kobiety) klasyfikuje społeczeństwo polskie – według skali mediany wieku A. Maksimowicz [1990, s. 267] – jako populację bardzo starą. Polska plasuje się w piątce najstarszych krajów Unii Europejskiej [Prognoza ludności... 2014, s. 167].

Tabela 2. Struktura ludności według biologicznych grup wieku w Polsce w latach 2000 i 2015 oraz prognoza na lata 2030 i 2050

Biologiczne grupy wieku	2000		2015		2030		2050	
	w mln	w %	w mln	w %	w mln	w %	w mln	w %
0–14 lat	7,5	19,1	5,7	14,9	4,9	13,1	4,1	12,1
15–64 lat	26,2	68,5	26,6	69,3	23,7	63,7	18,7	55,2
Powyżej 65 lat	4,7	12,4	6,1	15,8	8,6	23,3	3,5	32,7
Powyżej 80 lat	·	·	1,6	4,1	2,2	5,9	2,5	10,4

Źródło: opracowanie własne na podstawie [Ludność... 2016, s. 139 i 166; Prognoza ludności... 2014, s. 182 i 197].

Wspomniany wcześniej spadek liczby urodzeń, a także spadek umieralności i wydłużanie się przeciętnego trwania życia prowadzić będą w kolejnych dekadach do istotnych zmian w strukturze ludności według biologicznych grup wieku. Pogłębiać się będzie spadek liczby i udziału najmłodszych grup wiekowych (0–14 lat), ten sam kierunek zmian rozpocznie się w grupie osób w wieku 15–64 lat, natomiast nadal zwiększać się będzie liczebność i odsetek starszych grup wiekowych (powyżej 65 lat) (tabela 2). Wskazane kierunki i intensywność zmian prowadzić będą do deformacji struktury ludności według wieku.

Pod względem udziału osób starszych (tj. powyżej 65 lat) w populacji Polska plasuje się na siódmym miejscu w Unii Europejskiej [*Prognoza ludności...* 2014, s. 167]. Zgodnie ze skalą starości demograficznej ONZ [Coulmas 2007, s. 5], przy udziale osób starszych na poziomie 15,8%, populację w Polsce ze względu na stopień zaawansowania procesu starzenia można zaliczyć do starych. Dla porównania w 2000 r. określana była ona jako populacja starzejąca się, natomiast od 2025 r., kiedy zgodnie z prognozą stopa starości przekroczy 21,0%, populacja Polski będzie należała do grupy hiperstarych (sędziwych). Wzrost stopy starości jest typowy dla całej Unii Europejskiej, w której liczba osób w wieku powyżej 60 lat wzrasta średnio o ok. 2 mln rocznie, a tempo to jest dwa razy szybsze niż przed 2007 r. [*Europa...* 2010, s. 8].

Od innych krajów Unii Europejskiej różni Polskę niewystępowanie dynamicznego procesu podwójnego starzenia się, który mierzony jest udziałem osób w wieku powyżej 80 lat w populacji, co spowodowane jest krótszym przeciętnym trwaniem życia. Według danych Eurostatu [*Population...* 2016] w 2015 r. udział osób powyżej 80 lat w populacji w UE-28 wyniósł 5,3%; najwyższy był we Włoszech – 6,5%, najniższy w Irlandii i Słowacji – 3,1%. W tym samym roku w Polsce wyniósł 4,0% (według GUS: 4,1%). W kolejnych dekadach proces podwójnego starzenia się w naszym kraju będzie postępował stosunkowo wolno i do 2050 r. Polska będzie jednym z krajów Unii Europejskiej z najniższym udziałem osób w wieku powyżej 80 lat.

Analizując zmiany liczebności poszczególnych biologicznych grup wieku na przestrzeni 100 lat (tj. od 1950 r. do 2050 r.) w Polsce, zauważyć można, że doprowadzą one do diametralnej zmiany kształtu piramidy wieku. Przekształci się ona z piramidy w kształcie trójkąta obrazującej progresywny (rozwojowy) typ struktury ludności w 1950 r. w piramidę zbliżoną kształtem do grzyba (piramidę odwróconą) przedstawiającą strukturę regresywną w 2050 r. [Król 2014, s. 16–17].

3. Sytuacja demograficzna a rynek pracy

Naturalną konsekwencją zmiany struktury ludności według biologicznych grup wieku są zmiany, jakie można zaobserwować w strukturze według wieku zdolności do pracy (w ekonomicznych grupach wieku) (tabela 3). W okresie objętym prognozą w Polsce zmniejszać się będzie liczebność i udział osób wieku przedprodukcyjnym, a także produkcyjnym. W tym drugim przypadku należy jednak zwrócić uwagę na dwie kwestie: po pierwsze, różnokierunkowe kształtowanie się zmian w ramach jego dwóch składowych, tj. wieku mobilnego i niemobilnego, po drugie, różne tempo zmian w zależności od przyjętej granicy wieku emerytalnego (tradycyjny vs. ruchomy wiek emerytalny).

Tabela 3. Ludność według ekonomicznych grup wieku w Polsce w latach 1985, 2000 i 2015 oraz prognoza na lata 2030 i 2050

Ludność		Tradycyjny wiek emerytalny ^a				Ruchomy wiek emerytalny ^a		
		2000	2015	2030	2050	2015	2030	2050
W wieku przedprodukcyjnym	w mln	9,3	6,9	5,9	5,0	6,9	5,9	5,0
	w %	24,4	17,9	17,7	14,6	17,9	17,7	14,6
W wieku produkcyjnym	w mln	23,3	24,0	21,5	16,6	24,4	22,9	19,0
	w %	60,8	62,5	59,8	48,8	63,5	62,5	56,1
W wieku mobilnym	w mln	15,2	15,2	11,8	9,3	15,2	11,8	9,3
	w %	39,8	39,5	37,3	27,5	39,5	37,3	27,5
W wieku niemobilnym	w mln	8,1	8,8	9,7	7,3	9,2	11,1	9,7
	w %	21,0	23,0	22,5	21,4	24,1	25,2	28,6
W wieku poprodukcyjnym	w mln	5,7	7,5	9,8	12,4	7,1	8,4	9,9
	w %	14,8	19,6	22,6	36,5	18,6	19,9	29,3

^a Tradycyjny wiek emerytalny: 60/65. ^b Ruchomy wiek emerytalny: 2015 r. – 60,75/65,75; 2030 r. – 64,5/67; 2050 r. – 67/67.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: [Ludność... 2016, s. 166–167; Prognoza ludności... 2014, s. 212, 218, 224 i 242; Stan i struktura... 2016, tablica_1.xls].

W przypadku przyjęcia zarówno tradycyjnej, jak i ruchomej granicy wieku emerytalnego liczebność i udział osób w wieku produkcyjnym maleje. Różnica przejawia się przede wszystkim w tempie tego spadku, które w przypadku ruchomego wieku emerytalnego jest wolniejsze. Ponadto spadek udziału ludności w wieku produkcyjnym w populacji ogółem przy założeniu ruchomego wieku emerytalnego nie jest ciągły – ok. 2035 r. wystąpi jego nieznaczny i krótkotrwały wzrost. Granica wieku emerytalnego nie ma wpływu na kształtowanie się subgrupy w wieku mobilnym, która do 2050 r. będzie malała zarówno liczebnie, jak i procentowo. Największe różnice występować będą w przypadku zmian w ramach subgrupy w wieku niemobilnym. Przy założeniu tradycyjnej granicy wieku emerytalnego liczebność i udział ludności w wieku produkcyjnym niemobilnym obniżyć się będzie do 2020 r., w kolejnych latach, tj. 2020–2035, nastąpi wzrost, a po 2035 r. ponowny spadek. Jeżeli natomiast przyjmie się ruchomą granicę wieku emerytalnego, to do 2040 r. występować będzie wzrost liczebności i udziału tej grupy wieku, a następnie – dopiero pod koniec okresu objętego prognozą – jej spadek. W rezultacie w całym okresie prognozy liczba i udział ludności w wieku produkcyjnym niemobilnym będą wyższe niż w przypadku tradycyjnego wieku emerytalnego. Dłuższe zatrzymanie starszych pracowników na rynku pracy staje się coraz bardziej istotne ze względu na to, że od 2013 r. w Unii Europejskiej, w efekcie odchodzenia z rynku pracy pokolenia wyżu demograficznego, zaczęła się zmniejszać liczba osób aktywnych zawodowo

[*Europa...* 2010, s. 8]. Jednokierunkową tendencję wzrostową wykazuje grupa w wieku poprodukcyjnym, przy czym wzrost ten jest wolniejszy przy założeniu ruchomego wieku emerytalnego.

Poszczególne grupy w ramach ekonomicznych grup wieku cechuje różna dynamika zmian, przy czym dynamika ta jest większa w przypadku przyjęcia tradycyjnego wieku emerytalnego. Największa dynamika zmian do 2050 r. – wzrost o 75,3%, dotyczyć będzie grupy w tradycyjnym wieku poprodukcyjnym. W przypadku ruchomego wieku emerytalnego dynamika wzrostu w tej grupie wiekowej wyniesie już tylko 43,0%. Natomiast niewielki wzrost o 5,5% nastąpi w grupie wieku produkcyjnego niemobilnego przy założeniu ruchomego wieku emerytalnego. We wszystkich pozostałych grupach wiekowych – bez względu na przyjętą granicę wieku emerytalnego – dynamika zmian będzie mieściła się w przedziale od 20,2% do 39,2% i będzie to tendencja spadkowa (tabela 4).

Tabela 4. Zmiany struktury ludności według wieku w Polsce w latach 2015–2050* (2013 = 100%)

Ludność	Tradycyjny wiek emerytalny ^a			Ruchomy wiek emerytalny ^b		
	2015	2030	2050	2015	2030	2050*
W wieku przedprodukcyjnym	98,3	84,8	71,0	98,3	84,8	71,0
W wieku produkcyjnym	98,3	88,1	67,9	99,4	93,3	77,6
W wieku mobilnym	98,9	76,7	60,8	98,9	76,7	60,8
W wieku niemobilnym	97,3	107,3	79,8	100,4	120,9	105,5
W wieku poprodukcyjnym	106,4	137,7	175,3	102,6	120,2	143,0

* Dane dla lat 2030 i 2050 są danymi prognozowanymi.

^a Tradycyjny wiek emerytalny: 60/65. ^b Ruchomy wiek emerytalny: 2015 r. – 60,75/65,75; 2030 r. – 64,5/67; 2050 r. – 67/67.

Źródło: opracowanie własne na podstawie [*Prognoza ludności...* 2014, s. 260 i 266].

Zmiany struktury ludności według ekonomicznych grup wieku znajdą swoje odzwierciedlenie w poziomie obciążenia demograficznego. Zmiany obciążenia w Polsce będą odmienne w zależności od przyjętej granicy wieku emerytalnego. Poziom granicy wieku emerytalnego będzie miał najmniejszy wpływ na obciążenie ludnością w wieku przedprodukcyjnym. Poziom ten w kolejnych latach będzie zbliżony w obu wariantach wieku emerytalnego, ale w przypadku wieku tradycyjnego wzrośnie do 30 osób w wieku przedprodukcyjnym przypadających na 100 osób w wieku produkcyjnym, natomiast w przypadku wieku ruchomego obniży się do 26 na 100 osób w 2050 r. W obu wariantach wzrośnie obciążenie demograficzne ogółem, przy czym znacznie bardziej przy zachowaniu tradycyjnych ekonomicznych grup wieku – do 105 w 2050 r. Jeżeli jednak uwzględni się podwyższanie wieku emerytalnego, to jego poziom wzrośnie już tylko do 78.

Rosnąca wielkość współczynnika obciążenia demograficznego ogółem wynika ze wzrostu obciążenia ludnością w wieku poprodukcyjnym. Obecnie na 100 osób w wieku produkcyjnym przypadają 32 osoby w wieku poprodukcyjnym. W perspektywie 2050 r. wskaźnik ten wzrośnie do 52 w przypadku ruchomego wieku emerytalnego lub aż do poziomu 75 w przypadku tradycyjnego wieku emerytalnego (tabela 5).

Tabela 5. Współczynnik obciążenia demograficznego w Polsce w latach 2000 i 2015 oraz prognoza na lata 2030 i 2050

Wyszczególnienie	2000	2015	2030	2050
Tradycyjne ekonomiczne grupy wieku ^a				
Obciążenie ludnością w wieku:				
– nieprodukcyjnym	64	60	73	105
– przedprodukcyjnym	40	29	28	30
– poprodukcyjnym	24	31	45	75
Ekonomiczne grupy wieku uwzględniające zmiany wieku emerytalnego ^b				
Obciążenie ludnością w wieku:				
– nieprodukcyjnym	×	57	62	78
– przedprodukcyjnym	×	28	26	26
– poprodukcyjnym	×	32	37	52

^a Tradycyjny wiek emerytalny: 60/65. ^b Ruchomy wiek emerytalny: 2015 r. – 60,75/65,75; 2030 r. – 64,5/67; 2050 r. – 67/67.

Źródło: opracowanie własne na podstawie [Ludność... 2016, s. 141; Prognoza ludności... 2014, s. 150, Rocznik demograficzny... 2015, s. 61].

W efekcie zachodzących procesów demograficznych w perspektywie 2060 r. również w całej Unii Europejskiej odsetek osób w wieku poprodukcyjnym (powyżej 65 lat) podwoi się. O ile obecnie na jedną osobę w wieku poprodukcyjnym przypadają cztery osoby w wieku produkcyjnym, to w 2060 r. będą to tylko dwie osoby [Zielona księga... 2010, s. 4].

Zachodzące przemiany demograficzne mają znaczące konsekwencje dla rynku pracy. Utrzymujący się niski poziom urodzeń zmniejsza dopływ nowych roczników na rynek pracy, co w połączeniu z postępującym procesem starzenia się ludności powoduje starzenie się zasobów pracy (z tego względu coraz częściej spotkać można określenia „srebrny” lub „siewający” rynek pracy) oraz zwiększenie strumienia zasobów wchodzących w wiek poprodukcyjny. W efekcie wpływa to na liczebność oraz strukturę zasobów ludzkich funkcjonujących na tym rynku. Niepokojącym ekonomicznym następstwem tych zmian jest kurczenie się zasobów pracy (już w 2016 r. pracodawcy w Polsce wskazywali na istotne problemy zwią-

zane z niedoborem pracowników) oraz ryzyko wystąpienia w przyszłości luki kompetencyjnej. Z tego względu tak istotny jest wzrost wskaźnika aktywności zawodowej zasobów pracy w Polsce.

Niekorzystnym zjawiskiem na polskim rynku pracy jest stosunkowo niska – w porównaniu ze średnią dla Unii Europejskiej – aktywność zawodowa osób we wszystkich grupach wiekowych. Wskaźnik aktywności zawodowej w Polsce w 2015 r. był niższy od średniego dla UE-28 o 3,9 pkt proc. dla osób w wieku 20–64 lat i aż o 10,4 pkt proc. dla osób w wieku 55–64 lat. Natomiast wskaźnik zatrudnienia osób w wieku 20–64 lat w Polsce wyniósł 67,8%, a w wieku 55–64 lat – 44,3% [*Employment and Activity...* 2016]. Ten pierwszy był o 2,3 pkt proc. niższy niż średnia w UE-28 i o 7,2 pkt proc. niższy niż zakłada strategia Europa 2020, drugi – o 9,0 pkt proc. niższy niż średnia w UE-28 oraz o 5,7 pkt proc. niższy, niż zakładano w strategii lizbońskiej jako cel w 2010 r. W tej niskiej aktywności zawodowej osób, szczególnie w starszych grupach wiekowych, tkwią jednak potencjalne rezerwy zatrudnienia. Aktywizacja osób w wieku powyżej 55 lat, a także powyżej 65 lat w kontekście prognoz demograficznych wydaje się niezbędna, aby utrzymać na aktualnym poziomie liczbę osób pracujących w gospodarce.

4. Wyznaczniki całozyciowego czasu pracy

Zmniejszanie się liczby ludności w wieku produkcyjnym oznacza dla rynku pracy malejące potencjalne zasoby pracy. Z tego względu tak ważne staje się – obok wspomnianego wcześniej wzrostu aktywności zawodowej – również odpowiednie kształtowanie długości tej aktywności w perspektywie całego życia zawodowego.

Ustawowy wiek przechodzenia na emeryturę w krajach Unii Europejskiej jest zróżnicowany (tabela 6). W 2013 r. najniższy wiek emerytalny wynosił 58,3 roku na Słowacji i 59,7 roku w Czechach i Rumunii dla kobiet, a 62 lata dla mężczyzn na Łotwie, Malcie, Słowacji i Węgrzech. Natomiast najwyższy wiek emerytalny występował w Grecji oraz Szwecji i wynosił 67 lat dla obu płci. W praktyce jednak efektywny wiek opuszczania rynku pracy jest zwykle różny od wieku ustawowego. W większości krajów członkowskich jest on od kilku miesięcy do kilku lat niższy. Największą różnicę odnotowano we Francji – w 2014 r. wyniosła ona dla obu płci 5 lat. Wyższy efektywny wiek opuszczania rynku pracy występuje m.in. w Estonii, na Łotwie i na Węgrzech. Największą różnicę między wiekiem efektywnym a ustawowym odnotowano na Łotwie (2,5 roku w przypadku mężczyzn) [*The 2015 Ageing Report...* 2015, s. 65–66]. Oznacza to, że nadal w wielu krajach

duża część pracowników (szczególnie kobiet) opuszcza rynek pracy znacznie wcześniej niż w typowym wieku emerytalnym.

W tym kontekście istotny jest też czas przebywania na emeryturze i związany z nim okres pobierania świadczeń emerytalnych. Średni okres przebywania na emeryturze w UE-28 mężczyzn wynosi 18,1 roku, a kobiet – 22,6 roku. W 2014 r. najdłużej na emeryturze przebywały kobiety we Francji (26,5 roku), Luksemburgu (25,6 roku) i Słowenii (25,3 roku). Wśród krajów UE-28 najdłuższy okres przebywania mężczyzn na emeryturze odnotowano w Luksemburgu (22,6 roku), Francji (22,1 roku) i we Włoszech (21 lat). Mężczyźni przebywają na emeryturze średnio o 4,5 roku krócej niż kobiety, co wynika z jednej strony z wyższego w wielu krajach wieku emerytalnego, a z drugiej z przeciętnie krótszego trwania życia mężczyzn. Największa różnica w długości emerytury między kobietami a mężczyznami występuje w Polsce i wynosi 7,6 roku, najmniejsza – w Grecji i Irlandii, gdzie wynosi 2,9 roku. Według prognozy do 2060 r. liczba lat przebywania na emeryturze jeszcze wzrośnie (w prognozach tych uwzględniono zarówno dalsze wydłużanie się trwania życia, jak i zakładane podwyższanie wieku emerytalnego) we wszystkich krajach Unii Europejskiej z wyjątkiem Włoch. W tym ostatnim okresie emerytura ulegnie skróceniu o 0,1 roku w przypadku mężczyzn i o 1,4 roku w przypadku kobiet. Natomiast w pozostałych krajach jego wydłużenie będzie zróżnicowane. Okres emerytalny najbardziej wydłuży się dla mężczyzn na Łotwie (o 6,5 roku), w Rumunii (o 6,2 roku) i na Litwie (o 6 lat). Dla kobiet okres ten prawdopodobnie też się wydłuży, ale w mniejszym stopniu – najbardziej w Rumunii (o 5,4 roku) i w Bułgarii (o 5,3 roku).

Okres przebywania na emeryturze warto zestawić z długością wykonywania pracy zawodowej (tabela 6). Przeciętny okres pracy zawodowej mężczyzn w UE-28 wynosi 37,3 roku, a kobiet – 32,5 roku. Mężczyźni są średnio o 4,8 roku dłużej niż kobiety czynni zawodowo we wszystkich krajach poza Litwą. Mężczyźni najdłużej pracują w Holandii (42,4 roku) i w Szwecji (42,3 roku), najkrócej w Bułgarii (33,3 roku). Natomiast kobiety najdłużej pracują w Szwecji (39,8 roku), a najkrócej we Włoszech (25 lat). Największa różnica pomiędzy okresem pracy zawodowej mężczyzn i kobiet występuje na Malcie, gdzie mężczyźni pracują o 13,7 roku dłużej niż kobiety. Najmniejsza różnica w długości wykonywania pracy zawodowej, wynosząca 0,1 roku, wstępuje na Litwie, gdzie – jak już wcześniej wspomniano – kobiety pracują dłużej niż mężczyźni. We wszystkich krajach UE-28 okres pracy zawodowej jest dłuższy niż czas przebywania na emeryturze, ale pomiędzy krajami występuje bardzo wyraźne zróżnicowanie. Przeciętnie mężczyźni w EU-28 pracują o 19,2 roku dłużej, niż przebywają na emeryturze, co oznacza, że w ich przypadku okres wypracowywania przyszłej emerytury jest znacznie dłuższy niż jej pobierania. Inaczej jest w przypadku kobiet, które z jednej strony krócej pracują, z drugiej – dłużej żyją. Kobiety średnio tylko o 9,9 roku dłużej pracują, niż

Tabela 6. Okres pracy zawodowej, ustawowy i efektywny wiek przechodzenia na emeryturę oraz okres przebywania na emeryturze w krajach Unii Europejskiej

Kraje	Okres pracy zawodowej ^a		Ustawowy wiek przechodzenia na emeryturę		Efektywny wiek przechodzenia na emeryturę		Okres przebywania na emeryturze	
	2014		2013		2014		2014	
	mężczyźni	kobiety	mężczyźni	kobiety	mężczyźni	kobiety	mężczyźni	kobiety
Austria	38,7	34,4	65,0	60,0	62,5	61,0	20,3	24,7
Belgia	34,7	30,4	65,0	65,0	61,9	62,1	20,0	23,7
Bułgaria	33,3	30,7	63,7	60,7	63,8	62,0	14,8	19,9
Chorwacja	34,2	30,3	65,0	60,8	62,4	61,4	17,2	22,3
Cypr	40,0	33,4	65,0	65,0	64,9	62,8	18,4	22,7
Czechy	38,1	31,6	62,7	59,7	63,1	60,7	17,2	22,7
Dania	40,6	37,4	65,0	65,0	65,6	63,4	16,9	22,0
Estonia	37,3	35,3	63,0	62,0	64,4	64,2	15,6	21,0
Finlandia	37,9	36,9	66,0	66,0	63,6	63,1	18,6	23,3
Francja	36,5	32,9	65,8	65,8	60,8	60,9	22,1	26,5
Grecja	35,7	28,3	67,0	67,0	64,4	64,5	18,9	21,8
Hiszpania	37,1	32,3	65,0	65,0	62,8	64,1	20,1	23,5
Holandia	42,4	36,7	65,1	65,1	65,5	61,0	18,1	21,9
Irlandia	38,6	30,6	65,0	65,0	64,9	64,8	18,2	21,1
Litwa	34,7	34,8	62,8	60,7	62,8	61,9	15,5	21,7
Luksemburg	36,2	30,2	65,0	65,0	60,2	60,6	22,6	25,6
Łotwa	35,0	34,2	62,0	62,0	64,6	64,0	13,9	19,3

Kraje	Okres pracy zawodowej ^a		Ustawowy wiek przechodzenia na emeryturę		Efektywny wiek przechodzenia na emeryturę		Okres przebywania na emeryturze	
	2014		2013		2014		2014	
	mężczyźni	kobiety	mężczyźni	kobiety	mężczyźni	kobiety	mężczyźni	kobiety
Malta	39,7	26,0	62,0	62,0	62,0	61,0	20,7	24,9
Niemcy	40,2	35,6	65,3	65,3	65,1	64,2	18,1	21,9
Polska	35,1	29,9	65,3	60,3	63,9	60,2	16,2	23,8
Portugalia	38,3	35,0	65,0	65,0	64,3	63,9	18,5	22,2
Rumunia	35,7	29,7	64,7	59,7	64,0	62,3	15,3	20,2
Słowacja	35,9	30,3	62,0	58,3	61,6	59,7	16,8	22,7
Słowenia	35,6	32,7	65,0	63,5	62,5	60,0	18,7	25,3
Szwecja	42,3	39,8	67,0	67,0	65,8	64,5	17,9	22,1
Węgry	34,2	29,4	62,0	62,0	63,0	63,0	15,8	19,8
Wielka Brytania	41,1	35,7	68,0	61,0	64,9	63,6	18,5	21,8
Włochy	35,2	25,9	66,3	62,3	62,4	62,1	21,0	24,7

^a Okres pracy zawodowej mierzony liczbą lat, jaką osoba w wieku 15 lat prawdopodobnie będzie funkcjonować na rynku pracy.

Źródło: opracowanie własne na podstawie [Duration of Working... 2016; The 2015 Ageing Report... 2015, s. 65–67].

przebywają na emeryturze. Największe różnice pomiędzy długością pracy zawodowej a czasem przebywania na emeryturze występują w przypadku mężczyzn w Szwecji (24,4 roku) i Holandii (24,3 roku) oraz w przypadku kobiet w Szwecji (17,7 roku). Natomiast różnica ta jest najmniejsza w przypadku mężczyzn w Luksemburgu (13,6 roku), a w przypadku kobiet na Malcie (1,1 roku) i we Włoszech (1,2 roku).

Ze względu na coraz dłuższe przeciętne trwanie życia, a w konsekwencji wydłużający się czas przebywania na emeryturze większość krajów Unii Europejskiej planuje w kolejnych dekadach podnoszenie ustawowego wieku emerytalnego. Najwyższy wiek emerytalny zamierza wprowadzić Dania – 70 lat dla obu płci w 2040 r. i 72,5 roku w 2060 r., oraz Grecja – 71,9 roku, Holandia – 71,5 roku, i Włochy – 70 lat dla obu płci w 2060 r. Na obecnym poziomie wiek emerytalny zamierzają utrzymać do 2060 r.: Austria (65 lat dla mężczyzn i 60 lat dla kobiet), Belgia (65 lat dla obu płci), Finlandia (66 lat dla obu płci), Luksemburg (65 lat dla obu płci), Słowenia (65 lat dla mężczyzn) i Szwecja (67 lat dla obu płci) [*The 2015 Ageing Report...* 2015, s. 65–67].

W polskim społeczeństwie dominuje negatywny stosunek do wydłużania aktywności zawodowej. Nie wszyscy rozumieją potrzebę takich zmian wynikającą z wydłużającego się przeciętnego trwania życia, rosnącego obciążenia demograficznego ludnością w wieku poprodukcyjnym i związanymi z tym coraz wyższymi kosztami świadczeń emerytalnych. Badania CBOS [*Opinie o zmianach...* 2012, s. 1–2] zrealizowane w dniach 10–16 maja 2012 r., czyli na pół roku przed wprowadzeniem ustawy podwyższającej wiek emerytalny [Ustawa z dnia 11 maja 2012...], pokazują brak akceptacji społeczeństwa polskiego dla podwyższania wieku emerytalnego. Aż 82% badanych było wówczas przeciw podwyższaniu wieku emerytalnego mężczyzn, a 88% przeciw podwyższaniu wieku emerytalnego kobiet. Zwolennikami podwyższenia wieku emerytalnego dla obu płci było tylko 10% badanych. Brak akceptacji wobec podwyższonej granicy wieku emerytalnego potwierdzają również badania zrealizowane w grudniu 2015 r. przez IBRiS dla „Rzeczpospolitej” [Stankiewicz 2015]. Wyniki tych badań pokazują, że duża część społeczeństwa chce odwrócenia reformy emerytalnej. Powrót do poprzedniego wieku emerytalnego poparło 65%, a przeciwnych było 32% respondentów. Zarówno badania CBOS, jak i badania IBRiS dotyczyły jednak wyłącznie kwestii wieku emerytalnego bez powiązania długości pracy zawodowej z wysokością świadczeń emerytalnych. W tych drugich badaniach w jednym z pytań zadanych w dalszej kolejności dodano warunek, że obniżeniu wieku emerytalnego towarzyszyłyby niższe o 30% świadczenia emerytalne. Wówczas respondenci skorygowali swoje odpowiedzi. W tej sytuacji przywrócenie poprzedniego wieku emerytalnego poparło już tylko 35% badanych, a sprzeciwiło się takiemu rozwiązaniu 57%. Stosunek do obniżenia wieku emerytalnego badań

CBOS ponownie w marcu 2016 r. [*Opinia publiczna...* 2016, s. 3–9]. W badaniach tych odsetek poparcia dla obniżenia wieku emerytalnego nieznacznie się zmniejszył w porównaniu z badaniami z 2012 r. Obniżenie wieku emerytalnego zdecydowanie i raczej poparło 80% respondentów, zdecydowanie i raczej przeciwnych było 16%. W badaniach tych pytano również respondentów, kto z tytułu obniżenia wieku emerytalnego osiągnie korzyści. Pojawiły się dość zaskakujące odpowiedzi – tylko 56% badanych uznało, że obniżenie wieku emerytalnego będzie korzystne dla nich osobiście lub innych członków ich gospodarstwa domowego. 73% respondentów oceniło, że korzyści z tego tytułu osiągnie społeczeństwo. Przywrócenie poprzedniego wieku emerytalnego dla polskiej gospodarki w opinii 36% badanych będzie zdecydowanie lub raczej korzystne, a zdaniem 44% – zdecydowanie lub raczej niekorzystne; 9% uznało, że jest bez znaczenia, a 11% nie miało na ten temat zdania.

5. Podsumowanie

Jak wynika z powyższych rozważań, procesy demograficzne wydają się uzasadniać potrzebę wydłużania aktywności zawodowej. L. McDonald [2013, s. 84] na podstawie analizy literatury podaje następujące argumenty za jej wydłużeniem:

- coraz dłuższe przeciętne trwanie życia, które wymaga dostosowywania wieku przechodzenia na emeryturę,
- zbyt długi okres przebywania na emeryturze,
- sprawiedliwość generacyjna, która wymaga późniejszego przechodzenia na emeryturę,
- zmniejszanie się zachorowalności i umieralności, które redukują chorobowość zasobów pracy,
- niższe koszty będące konsekwencją późniejszego przechodzenia na emeryturę.

Sformułowana we wstępie hipoteza badawcza zakładająca, że do grupy demograficznych determinant wydłużania aktywności zawodowej można zaliczyć: niski poziom urodzeń i przyrostu naturalnego, liczebne zmniejszanie się populacji, wydłużanie się przeciętnego trwania życia, starzenie się społeczeństwa oraz zmiany struktury ludności według wieku, została na podstawie analizy danych statystycznych zweryfikowana pozytywnie.

Od lat 90. XX w. coraz powszechniejsze w Polsce stało się kontynuowanie nauki na poziomie średnim i wyższym, co spowodowało wydłużenie fazy przedprodukcyjnej. Wydłuża się również faza poprodukcyjna, co jest zdeterminowane wczesnym przechodzeniem na emeryturę oraz wydłużaniem się przeciętnego trwania życia. Faza produkcyjna uległa natomiast skróceniu właśnie na skutek późniejszego wchodzenia i wcześniejszego schodzenia z rynku pracy. Ponadto bywa ona także przerywana, np. urlopami wychowawczymi i okresami bezro-

bocia [Błęadowski 2002, s. 135]. W rezultacie tych zmian coraz mniejszą część życia stanowi okres aktywności zawodowej, a coraz większą – okres bierności zawodowej. Jak podaje Ł. Jurek [2012, s. 105], w połowie XX w. tylko 25% życia stanowił okres bierności zawodowej, natomiast współcześnie jest to ok. 60%. Co więcej, obecnie ok. 1/3 dorosłego życia to czas przebywania na emeryturze. W kolejnych latach w związku z dalszym oczekiwanym wydłużaniem życia stosunek ten prawdopodobnie jeszcze wzrośnie.

Literatura

- The 2015 Ageing Report. Economic and Budgetary Projections for the 28 EU Member States (2013–2060)* [2015], „European Economy”, nr 3.
- Ageism and Mistreatment of Older Workers. Current Reality, Future Solutions* [2013], eds P. Brownell, J.J. Kelly, Springer, Dordrecht.
- Błęadowski P. [2002], *Lokalna polityka społeczna wobec ludzi starych*, SGH, Warszawa.
- The Cambridge Handbook of Age and Ageing* [2005], eds M.L. Johnson, V.L. Bengtson, P.G. Coleman, T.B.L. Kirkwood, Cambridge University Press, New York.
- Coulmas F. [2007], *Population Decline and Ageing in Japan – the Social Consequences*, Routledge, New York.
- Duration of Working Life* [2016], <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=tsdde420&language=en> (data dostępu: 23.07.2016).
- Employment and Activity by Sex and Age – Annual Data* [2016], <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do> (data dostępu: 30.07.2016).
- Europa 2020. Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu* [2010], Komisja Europejska, Bruksela.
- Golinowska S. [2008], *Społeczno-ekonomiczne konsekwencje starzenia się populacji [w:] Konsekwencje ekonomiczne i społeczne starzenia się społeczeństwa*, red. J. Kleer, PAN, Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus”, Warszawa.
- Handbook of Aging and the Social Sciences* [2001], eds R.H. Binstock, L.K. George, Academic Press, San Diego.
- Jurek Ł. [2012], *Ekonomia starzejącego się społeczeństwa*, Difin, Warszawa.
- Kaa D.J. van de [2002], *The Idea of a Second Demographic Transition in Industrialized Countries*, Paper presented at the Sixth Welfare Policy Seminar of the National Institute of Population and Social Security, Tokyo, 29 January 2002, http://websv.ipss.go.jp/webj-ad/WebJournal.files/population/2003_4/Kaa.pdf (data dostępu: 4.05.2014).
- Konsekwencje ekonomiczne i społeczne starzenia się społeczeństwa* [2008], red. J. Kleer, PAN, Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus”, Warszawa.
- Król M. [2014], *Starzenie się populacji Polski [w:] Współczesna polityka gospodarcza i społeczna*, red. M. Król, „Przegląd Nauk Stosowanych”, nr 4.
- Ludność. Stan i struktura oraz ruch naturalny w przekroju terytorialnym w 2015 r.* [2016], GUS, Warszawa.
- Maksimowicz A. [1990], *Przemiany struktury ludności według wieku [w:] Teoria przejścia demograficznego*, red. M. Okólski, PWE, Warszawa.
- McDonald L. [2013], *The Evolution of Retirement as Systematic Ageism [w:] Ageism and Mistreatment of Older Workers. Current Reality, Future Solutions*, ed. P. Brownell, J.J. Kelly, Springer, Dordrecht.

- McDonald P. [2001], *Theory Pertaining to Low Fertility*, International Perspectives on Low Fertility: Trends, Theories and Policies, Tokyo, 21–23 March 2001, <http://adsri.anu.edu.au/sites/default/files/publications/pop-futures/PaperMcDonald.pdf> (data dostępu: 3.05.2014).
- Okólski M., Fihel A. [2012], *Demografia. Współczesne zjawiska i teorie*, Scholar, Warszawa.
- Older Workers in an Ageing Society. Critical Topic in Research and Policy* [2013], ed. P. Taylor, Edward Elgar, Cheltenham–Northampton.
- Opinia publiczna o nowych rozwiązaniach z zakresu polityki społeczno-gospodarczej* [2016], Komunikat z badań nr 35/2016, CBOS, Warszawa.
- Opinie o zmianach w systemie emerytalnym* [2012], Komunikat z badań nr BS/77/2012, CBOS, Warszawa.
- Podnoszenie wieku emerytalnego – diagnoza potrzeb i rekomendacje na przykładzie Polski i Niemiec* [2011], red. J. Kucharczyk, E. Kuźmicz, ISP, Warszawa.
- Polska w obliczu starzenia się społeczeństwa. Diagnoza i program działania* [2008], PAN, Warszawa.
- Population by Age Group* [2016], <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=tps00010&language=en> (data dostępu: 24.07.2016).
- Prognoza ludności na lata 2014–2050* [2014], GUS, Warszawa.
- Rocznik demograficzny 2015* [2015], GUS, Warszawa.
- Stan i struktura ludności według wieku w latach 1989–2014* [2016], <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/ludnosc/struktura-ludnosci,16,1.html> (data dostępu: 22.07.2016).
- Stankiewicz A. [2015], *Trybunał jest ważniejszy*, <http://www.rp.pl> (data dostępu: 15.12.2015).
- To idzie starość. Postawy osób w wieku przedemerytalnym. Raport z badań* [2008], red. P. Szukalski, ISP, Warszawa.
- Ustawa z dnia 11 maja 2012 r. o zmianie ustawy o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. poz. 637.
- Work and Aging. A European Perspective* [1994], eds J. Snel, R. Cremer, Tylor and Francis Group, London.
- World Population Ageing 2007* [2007], Department of Economic and Social Affairs, Population Division, United Nations, New York.
- Współczesne problemy demograficzne. Rzeczywistość i mity. Ujęcie krajowe, regionalne i globalne* [2011], red. J. Osipiński, SGH, Warszawa.
- Zielona księga na rzecz adekwatnych, stabilnych i bezpiecznych systemów emerytalnych w Europie* [2010], Komisja Europejska, Bruksela.

Demographic Conditions of Professional Activity Extension

(Abstract)

The paper focuses on the problem of extending professional activity in the context of the present and future demographic situation. The analysis identifies the demographic conditions for extending professional activity. To do so the author presents a critical analysis of the literature and an analysis of statistical data from GUS and Eurostat, the main statistical offices of Poland and the European Union, respectively. The extension

of professional activity is conditioned by the following demographic factors: a low birth rate and natural increase rate, population decrease, longer life expectancy, population ageing and population by age group changing. Present and future changes of these demographic factors are shown based on statistical data. The last part of the paper presents a comparative analysis of the statutory retirement ages, effective retirement ages, duration of retirement and duration of working life.

Keywords: first demographic transition, second demographic transition, ageing society, labour force, retirement age.